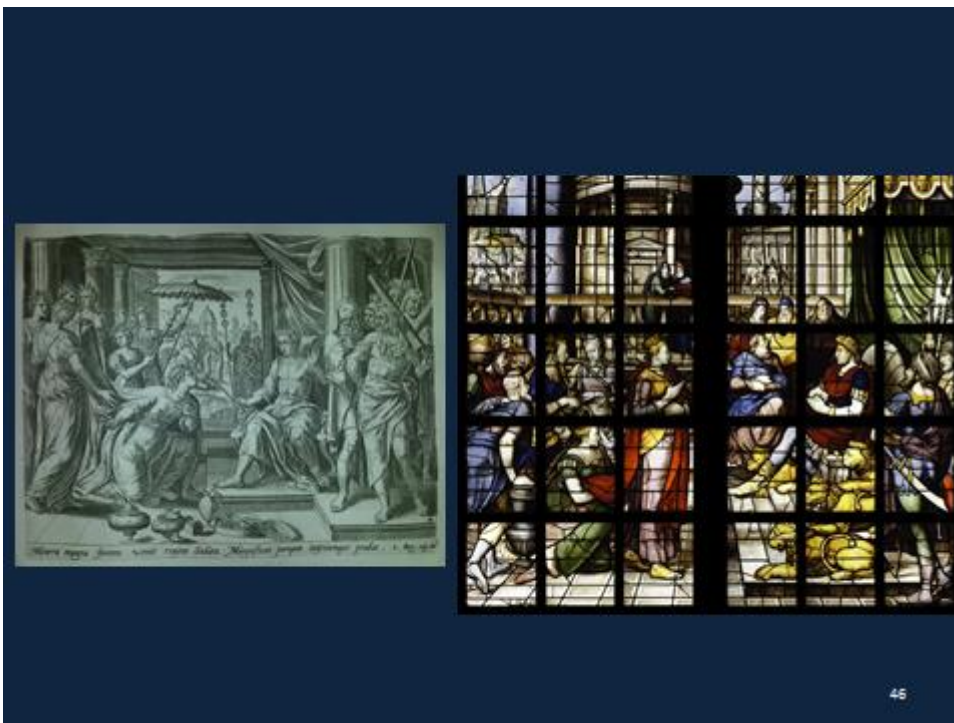

Bijbelexpositie – Het Woord Verbeeld – de Bijbel in glas en prent In de Sint Janskerk op 8 april 2016

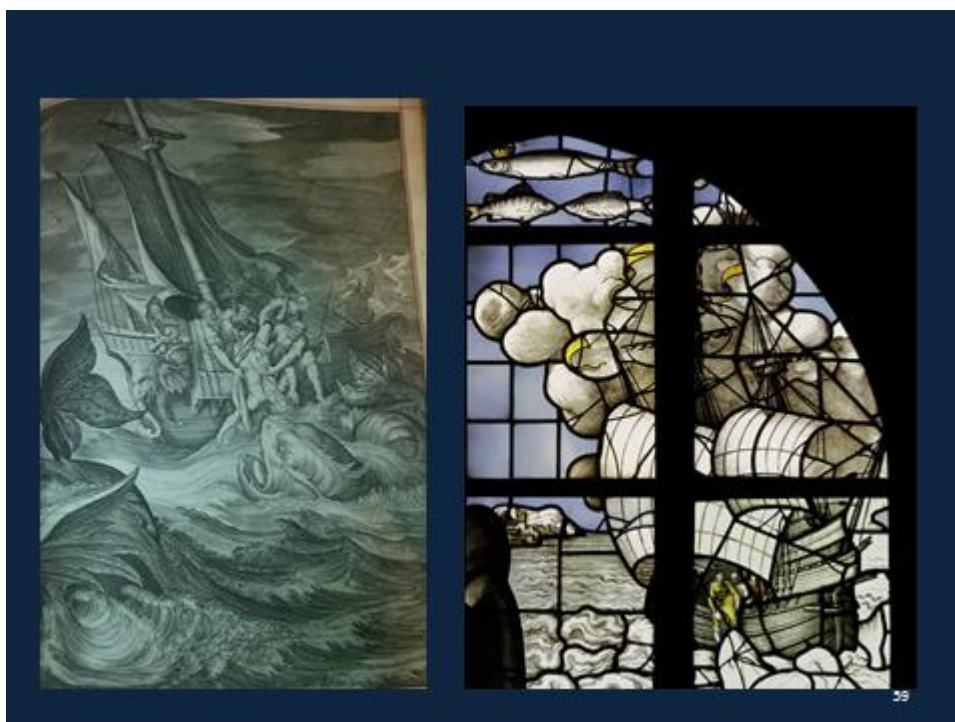
Op 8 april 2016 werd bovenstaande expositie geopend. Aan de expositie namen deel Het Nederlands Bijbel Genootschap, Museum Catharijneconvent te Utrecht en het Bijbelmuseum te Leerdam. In de Sint Jan zijn vele fraaie gebrandschilderde ramen met een bijbelse voorstelling te zien. Uit de collectie van het Bijbelmuseum Leerdam zijn gravures/etsen/houtsnedes gezocht die op deze gebrandschilderde glazen betrekking hebben. Hieronder vindt u een weergave van zes ramen gecombineerd met de betreffende afbeelding uit de bijbels van het Bijbelmuseum. De tekst bij de gravures zijn afkomstig van Fineke van Driel te Asperen. De afbeeldingen van de glazen zijn afkomstig van Stichting Goudse Sint Jan. Soms is de overeenkomst frappant en lijkt het erop dat de kunstenaars dezelfde afbeelding als basis hebben gebruikt. Wellicht is dit een onderwerp voor nader onderzoek. Na deze afbeeldingen vindt u de openingstoespraak van Tanja Kootte, *J.G. van Oord Jzn. conservator voor het Nederlands protestantisme*, Museum Catharijneconvent.

Boven: Bileam en de sprekende ezelin. Glas N° 31. Boek 72 glazen blz. 58
'De Heere nu opende den mond der ezelin, die tot Bileam zeide: Wat heb ik gedaan, dat gij mij nu driemaal geslagen hebt?' (Numeri 22:28). Afbeelding: Kopergravure naar Marten de Vos uit de Ottensbijbel 1611.

De koningin van Scheba. Glas N° 05, Boek 72 glazen blz. 36
 'En toen de koningin van Scheba het gerucht van Salomo hoorde (...), kwam zij om hem met raadselen te verzoeken' (1 Koningen 10:1)
 Afbeelding: Gravure van: Mattheüs Merian.

Jona en de grote vis. Glas N° 30. Boek 72 glazen blz. 56

‘De Heere nu beschikte een grote vis om Jona in te slokken; en Jona was in het ingewand van den vis drie dagen en drie nachten’ (Jon. 1:17)

Gravure van Anton Wierix naar Marten de Vos.

Let op het detail van de vuurtoren links midden.

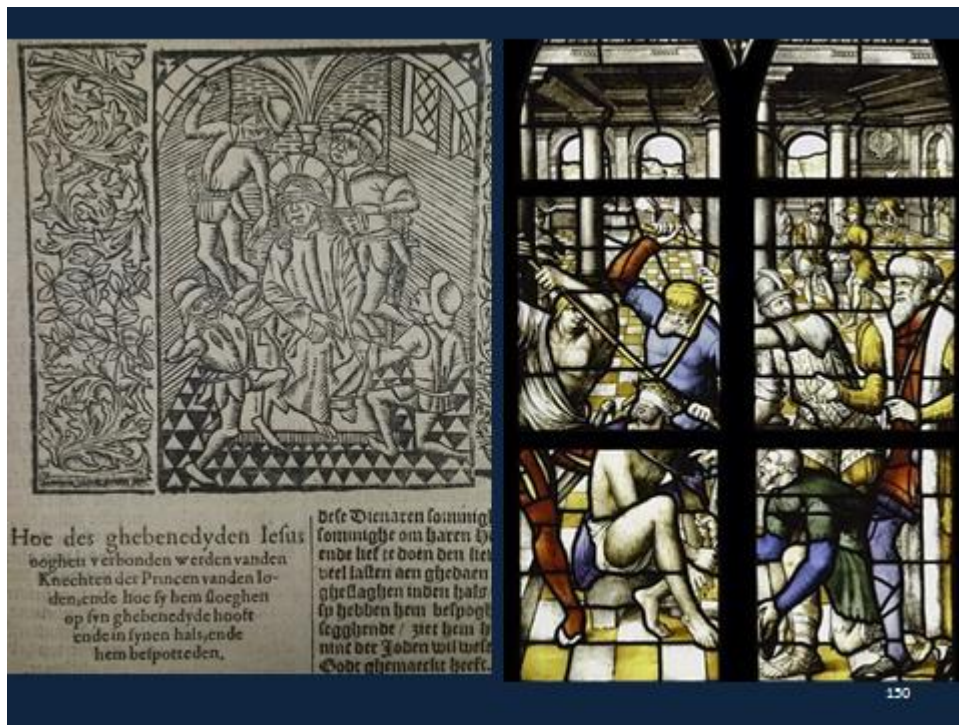

De gevangenneming van Christus. Glas N° 58. Boek 72 glazen blz. 106

Markus 14:43-52

Afbeelding: Gravure van Hendrick Goltzius(1558 (Brüggen, Dld.) -1617 (Haarlem).

Hij werkte in een late renaissance stijl. Na een reis naar Italië ging hij in een soberder trant graveren. Judas geeft Jezus de verraderskus en Petrus slaat het oor van de knecht van de hogepriester af.

De bespottung. Glas N° 59. Boek 72 glazen blz. 110

‘En een doornenkroon gevlochten hebbende, zetten Hem die op (...). En sloegen Zijn hoofd met een rietstok, en bespogen Hem, en vallende op de knieën, aanbaden Hem. En als zij Hem bespot hadden, deden zij Hem de purperen mantel af. (...)’ (Mark. 15:16-20)

Afbeelding 1: Houtsneede van Gheraert Leeu, afkomstig uit: Dat boek van den leven, ons lief Heeren Jhesu Christi, gedrukt in 1488, o.a. in Gouda. Zie informatie betreffende Leeu, op de laatste dia: betreffende o.a. straatnaam en standbeeld.

De Apocriefe Boeken: Judith 7-13: Judith onthoofdt Holofernes
Glas N° 06. Boek 72 glazen blz. 40
Gravure van H. Goltzius

De Apocriefe Boeken: De bestraffing van tempelrover Heliodorus

Glas N°08. Boek 72 glazen blz. 48

2 Maccabeeën 3 : 24 en 26

Graveur onbekend

Uit: 215 kopergravures over Bijbelse Taferelen van het Oude en Nieuwe Testament door d'Erven J. Ratelband en Comp. en Hermanus Uytwerf 1740

Hieronder volgt de openingstoespraak door drs. Tanja Kootte, J.G. van Oord Jzn. conservator voor het Nederlands protestantisme, Museum Catharijneconvent.

Tanja Kootte 2016 04 08 Opening Het Woord verbeeld, Sint Jan, Gouda

Woord én beeld

Hartelijk dank voor de uitnodiging om hier te spreken. Eervol, ook al omdat mijn ouders hier jarenlang in Gouda geregeld ter kerke gingen. Niet in de eerste plaats om het mooie gebouw - al kruipt het bloed toch waar het niet gaan kan- maar primair omdat zij altijd op zoek waren naar predikanten die – om maar in de tale Kanaans te spreken, ‘het woord recht sneden’ (2 Tim. 2:15).

En zo zag ik in mijn calvinistische jeugd veel kerken (niet in Gouda overigens want we hadden toen nog geen auto) en hoorde ik vele vooraanstaande predikanten. En zo

raakte ik, als echte protestant, gestempeld door het Woord, in de kerk, op school, en thuis.

Het Woord is belangrijk. Niet voor niets is het eerste boek dat in Nederland gedrukt werd, in 1477, een Bijbel, de zogenoemde Delftse Bijbel die ook in de vanmiddag te openen tentoonstelling te zien is.

Hoe belangrijk dat Woord geacht wordt, mag ik ook als conservator voor het Nederlandse protestantisme in ons museum graag laten zien aan de hand van een eenvoudige kist. Een eikenhouten kist met twee sloten. Je zou er zomaar aan voorbij lopen. Maar wat een betekenis!

In die kist werden de autografen, zeg maar de drukproeven, van de Statenvertaling – de vertaling van 1637- bewaard. Heel zorgvuldig. Want vertalen van de Heilige Schrift was een belangrijk werk; en het resultaat ervan moest goed geordend worden behouden!

Hoe belangrijk een goede vertaling van de Bijbel was, kunnen we ook bij reformator Martin Luther zien. Hij maakte voor zijn studie dankbaar gebruik van het werk van Erasmus wiens vertaling *Novum Instrumentum (later Testamentum)* dit jaar aanleiding was voor de tentoonstelling in Museum Gouda.

In een bijzonder exemplaar van die vertaling, bewaard in de universiteitsbibliotheek Groningen, wordt door Luthers eigenhandige aantekeningen duidelijk hoe hartstochtelijk de hervormer met de tekst van de Bijbel omging en hoe hij het vertaalwerk van Erasmus beoordeelde. Soms prijst hij de vertaling door Erasmus, maar vaak ook geeft hij commentaar en noemt hij Erasmus zelfs, als hij het niet met hem eens was, schurk!

Luther vond een goede vertaling van het *Woord* van groot belang, maar hij minachtte het *beeld* bepaald niet. Al in zijn eerste eigen vertaling (het zogenoemde September testament) waren *houtsneden* als illustratie opgenomen door Lucas Cranach.

Afbeeldingen in Bijbels waren bedoeld om de tekst beter te begrijpen; bovendien moedigden zij de beschouwer aan tot *lezen* van de tekst.

De boekdrukkunst had dus het drukken van bijbels mogelijk gemaakt. Daarnaast was sinds het einde van de vijftiende eeuw de illustratie van de bijbel als geheel op gang gekomen. Er verschenen geïllustreerde bijbels, bijbels dus met tekst én prenten.

Daarnaast ontwikkelde zich het gebruik om bij bijbels met alleen tekst, zoals de hiervoor genoemde Statenvertaling, *losse* prenten bij te binden. Kaarten van het Heilig Land maar ook prenten met verbeelding van bijbelse verhalen, soms prachtig ingekleurd.

Een derde groep vormen de zogenoemde *prentbijbels*, boeken die niet de tekst van een bijbel hebben maar die een keuze aan bijbelverhalen bevatten. Zij tonen de bijbelse geschiedenissen door prenten met een onderschrift, al dan niet in versvorm.

De bijbels die op de nu te openen tentoonstelling te zien zijn, vallen voor het grootste deel in deze categorie. Ze passen zeker in deze omgeving want zijn zij ook niet een soort stripverhalen?

Zo is er de *Historie des Ouden en Nieuwe testaments*, in Amsterdam gedrukt in 1700, door uitgever Pieter Mortier. Deze bijbel bevat ruim vierhonderd prenten.

Waarom werd eigenlijk zo'n bijbel uitgegeven? Was het niet nuttiger om de bijbel *zelf* te lezen?

Eén van de redenen die de uitgever aanvoert een prentbijbel te publiceren, komt verrassend *actueel* over. Bij veel mensen, zo zegt hij, ontbreekt het aan genoeg tijd om de inhoud van de Bijbel goed tot zich te nemen. Om daarbij hulp te bieden heeft hij gepoogd de belangrijkste zaken uit de bijbel door afbeeldingen en toelichtingen voor de lezer toegankelijk te maken (Anne Jaap van den Berg en Boukje Thijs, *Uitgelezen*, p. 143).

Jammer genoeg kun je zo'n boek slechts op één of twee geschiedenissen openleggen. Wij (de leden van de voorbereidingsgroep) kozen in dit geval voor het wat onbekendere verhaal van Judith en Holofernes.

De Bijbel met dit indrukwekkende verhaal wordt getoond in de buurt van één van de mooiste vensters van de Sint Jan, met dezelfde geschiedenis, gemaakt door Dirck Crabeth

Andere bijbels tonen de geschiedenis van Jona, eveneens in een Gouds glas te zien. Hieronder bevindt zich weer zo'n geweldig stripverhaal, één van mijn favorieten, namelijk de prentbijbel van Gerard de Jode, de *Thesaurus [...] Veteris [et Novi] Testamenti*, gedrukt in Antwerpen in 1585. De prent toont hoe Jona, vluchtend voor het bevel naar Nineve te gaan, in een storm terecht komt. De zeelieden gooien hem overboord en een grote vis komt al aanzwemmen.

Die prentbijbel van De Jode was ook zo'n indrukwekkend werk. Er zijn maar liefst 61 prentenreeksen (340 prenten) in opgenomen; die voorstellingen waren ontworpen door een keur van Antwerpse kunstenaars en gesneden door de beste graveurs.

Deze Antwerpse prentbijbel is later door de calvinistische uitgever Claes Jansz. Visscher in Amsterdam verschillende malen opnieuw uitgegeven en ook uitgebreid. Hij gebruikte daarvoor de oude koperplaten en soms liet hij die platen wat bewerken. Voor protestanten al te aanstootgevende voorstellingen, bijvoorbeeld de afbeelding in het scheppingsverhaal van God de Vader in een mensengedaante, werden wat gewijzigd. De meeste prenten echter kon hij opnieuw gebruiken, een mooi staaltje van duurzaamheid!

We zien hier de bijbelse geschiedenissen ook weer als een soort *stripverhaal*. De schepping tot en met de verdrijving uit het paradijs en dood van Abel in veertien prenten; het verhaal van Noach en de zondvloed in zes prenten, het verhaal van Jona

(waarvan u een prent ziet) is goed voor vijf prenten. Zo'n gravure (en ik bedoel dan de afdruk, de plaatrand, niet het gehele papier) is gemiddeld zo'n 25 tot 28 cm breed. In de 17de-eeuwse prentbijbel van Visscher vinden we uiteindelijk ongeveer 470 prenten met verhalen.

En nu heb ik er ook maar eens een berekening op los gelaten: voor het naast elkaar leggen van al die prenten, kom ik bij een schatting van minimaal 25 centimeter per prent op ongeveer 118 meter. Dat betekent dat als we alleen al deze prenten van deze 17de-eeuwse prentbijbel op de afbeeldingen naast elkaar zouden leggen we vrijwel de gehele Sint Jan (en dat is immers met zijn 123 meter de langste kerk van Nederland) nodig zouden hebben!

Die bijbelse prentenboeken zijn geworteld in dezelfde cultuur als die van de Goudse glazen, de wereld van het bijbels-humanisme van de 16de eeuw.

En er is meer: ze hebben ook invloed gehad op de beeldende kunst.

De reeksen van bijbelse prenten waarover ik zojuist sprak bijvoorbeeld werden zeer bewonderd door de zogenoemde *historieschilders*. Zij lieten zich in hun composities inspireren door dergelijke prenten. Zo resoneren deze voorstellingen door in de kleurrijke bijbelse schilderijen die nu in musea hangen, ook in ons museum in Utrecht.

Als museum laten wij door deze schilderijen mensen graag kennismaken met de rijkdom van de bijbelse verhalen.

Dat doorgeven van die *verhalen* staat ook hoog in het vaandel van het Nederlands Bijbelgenootschap. Door zijn prachtige collectie bijbels, die gelukkig actief verzameld worden, én ruimhartig uitgeleend, werd ook deze tentoonstelling hier in Gouda mogelijk. Zo geeft het Bijbelgenootschap een mooie invulling aan dit doorgeven.

Bijbels zijn ook het terrein van het Statenbijbelmuseum dat zijn eigen unieke rol in het Nederlandse museale landschap speelt. Op de tentoonstelling hier is een aantal prachtexemplaren te zien.

En dan de Sint Jan: door zijn deuren open te stellen kunnen mensen genieten van de vele geschiedenissen op de vensters, ook uit de bijbel.

Dat open stellen van kerken, niet alleen op zondag, maar ook door de week, heeft ook de aandacht van ons museum. Wellicht heeft u gehoord van ons ambitieuze project op dit terrein dat onlangs in de pers is gekomen: Museum Catharijneconvent wil graag de aandacht vergroten voor het Nederlandse kerkinterieur.

Veel mensen die in Nederland nooit (meer) in een kerk komen, hebben kennelijk de onweerstaanbare drang wanneer zij op vakantie zijn in het buitenland om die indrukwekkende kathedraal of dat pittoreske dorpskerkje bezoeken.

Maar ook in Nederland zijn de kerkgebouwen gemaakt door de beste architecten en kunstenaars van hun tijd. Kerken verdienen het niet alleen om gerestaureerd te worden maar vooral ook om gezien te worden! Met het project, dat we genoemd

hebben 'het grootste museum' in Nederland, wil ook ons museum in de toekomst meer belangstelling voor en bezoek aan beeldbepalende kerken genereren.

Door het bekijken van een kerkinterieur kunnen we als het ware een reis maken naar het nabije of verdere verleden. We kunnen in de kerken terug naar de middeleeuwen of de tijd van de Reformatie. In de Sint Jan met zijn prachtige vensters kunnen bezoekers –opnieuw of voor het eerst – ook kennis maken met de wereld van de bijbel.

Een kerk, zoals de Sint Jan, is immers een vat vol verhalen. Spannende geschiedenissen, zoals over Judith, een weduwe die haar volk redt door een man te verleiden; of over Jona, een man die vlucht voor een opdracht en wonderlijk gered wordt.

Door de combinatie van vensters en prentbijbels, wordt deze zomer die schat aan bijbelverhalen uitgelicht, en wordt het voor bezoekers extra aantrekkelijk de drempel van het gebouw over te stappen.

Die verhalen zijn het waard om gekend te worden. Graag wens ik dan ook de Sint Jan veel bezoekers toe die geraakt worden door die betekenisvolle geschiedenissen, in woord én beeld.